

Continu Onderzoek Burgerperspectieven

Kwalitatieve verkenning onder burgers

Verkenningsthema: De relatie tussen het oordeel over het eigen leven versus het oordeel over de kant die Nederland opgaat

5 februari 2023 – versie 2

Projectnummer SCP: 244409233-01

Projectnummer MARE: 2023266

Inhoudsopgave

Inhoudsopgave	1
1. Inleiding	2
2. Onderzoeksverantwoording	3
2.1 Opzet en uitvoering van het onderzoek	3
2.2 Interpretatie rapportage	3
2.3 Context onderzoek	3
3. Resultaten	5
3.1 Impressie gesprekken	5
3.2 Oordelen over het eigen leven	6
3.3 Oordelen over hoe het met Nederland gaat	8
3.4 Relatie tussen oordeel over het eigen leven en het oordeel over de richting van Nederland	12
3.5 Politiek: de stemming na de verkiezingen	14
3.6 Wensen ten aanzien van volgend onderzoek	15
4. Slotbeschouwing	17
Bijlage 1 – Gespreksleidraad	19
Bijlage 2 – Respondentoverzicht	23

1. Inleiding

Aanleiding en achtergronden

Het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) voert sinds 2007 het Continu Onderzoek Burgerperspectieven (COB) uit. Dit onderzoek heeft tot doel ontwikkelingen in persoonlijke en maatschappelijke zorgen van Nederlanders te volgen en te analyseren. Door middel van kwartaalenquêtes en verdiepend kwalitatief onderzoek worden ontwikkelingen in perspectieven van burgers gevolgd.

Met ingang van 2022 wordt het kwalitatieve onderzoek uitgevoerd door Verian (voorheen Kantar Public) in samenwerking met onderzoeksbureau MARE.

De algemene onderzoeksvraag voor de groepsgesprekken is door het SCP als volgt geformuleerd:

Wat zijn de maatschappelijke zorgen van Nederlanders?

Naast deze telkens terugkerende onderzoeksvraag wordt elk half jaar op basis van actuele maatschappelijke ontwikkelingen een aantal specifieke onderzoeksthema's toegevoegd.

Januari 2024 is als thema het volgende verdiepingsthema aan de orde gesteld:

Oordeel over het eigen leven, oordeel over de kant die Nederland opgaat en de relatie hiertussen.

Dit rapport beschrijft de onderzoeksresultaten van de vier groepsgesprekken die Kantar Public/ MARE op 9 en 11 januari 2024 in respectievelijk Amsterdam en Heerenveen heeft uitgevoerd. Hoofdstuk 2 geeft een verantwoording van de opzet en de uitvoering van het onderzoek. In hoofdstuk 3 gaan we in op de bevindingen rond het thema. Tot slot vatten we in hoofdstuk 4 de belangrijkste bevindingen samen. Afsluitend zijn in de bijlage de gespreksleidraad en het respondentenoverzicht opgenomen.

2. Onderzoeksverantwoording

2.1 Opzet en uitvoering van het onderzoek

Verian /MARE heeft op 9 en 11 januari 2024 vier groepsgesprekken gevoerd in respectievelijk Amsterdam en Heerenveen. In overleg met het SCP is besloten om de vier groepen algemeen publiek naar opleiding in te delen:

- Groep 1 Amsterdam: algemeen publiek, 18 t/m 74 jaar (t/m mbo)
- Groep 2 Amsterdam algemeen publiek, 18 t/m 74 jaar (hbo+)
- Groep 3 Heerenveen: algemeen publiek, 18 t/m 74 jaar (t/m mbo)
- Groep 4 Heerenveen: algemeen publiek, 18 t/m 74 jaar (hbo+)

Binnen de vier groepen is een spreiding nagestreefd naar geslacht, gezinssituatie, dagelijkse bezigheden (beroep) en leeftijd.

De selectie van de deelnemers is uitgevoerd via het Verian panel (NIPObase). Uit het panel is een gestratificeerde steekproef getrokken waarbij geselecteerd is op woonplaats en spreiding is aangebracht naar leeftijd, geslacht en opleidingsniveau. Een willekeurige selectie van relevante panelleden uit de regio Amsterdam en Heerenveen kreeg een email met een uitnodiging voor deelname aan het onderzoek. In totaal stuurden we 2.398 (1165 in Amsterdam en 1233 in Heerenveen) uitnodigingen waarop 145 panelleden zich aanmeldden voor deelname. Met inachtneming van de criteria ten aanzien van leeftijd, geslacht en dagelijkse bezigheden is een selectie gemaakt. Vanwege uitval van respondenten in Amsterdam in de groep t/m mbo-opgeleiden is een in marktonderzoek gespecialiseerd selectiebureau gevraagd aanvullend twee deelnemers te werven.

In totaal hebben 31 personen deelgenomen aan de gesprekken. Een overzicht van de achtergrondgegevens van de deelnemers is opgenomen in bijlage 2.

De gesprekken zijn gevoerd aan de hand van een gesprekspuntenlijst die in overleg met het SCP is opgesteld (zie bijlage 1). Alle vier de groepsgesprekken hebben twee uur in beslag genomen.

De groepsgesprekken zijn gevoerd op de onderzoekslocatie van MARE in Amsterdam en een locatie in Heerenveen. Twee onderzoekers van het SCP hebben de gesprekken in een andere ruimte simultaan gevolgd via een gesloten tv-circuit.

2.2 Interpretatie rapportage

Kwalitatief onderzoek stelt ons in staat inzicht te verkrijgen in opvattingen van mensen en de achterliggende verklaringen daarvan. Deze vorm van onderzoek is open en exploratief en gaat uit van wat de deelnemers zelf ter sprake brengen. Bij kwalitatief onderzoek gaat het om het beschrijven van de diversiteit aan opvattingen en niet om de frequentie waarmee bepaalde uitspraken worden gedaan.

De resultaten uit dit kwalitatieve onderzoek zijn niet generaliseerbaar naar zoals zij voorkomen in de samenleving. Wel geven ze een beeld van de opvattingen die leven onder burgers over de onderscheiden thema's. Opgenomen citaten dienen ter illustratie; de citaten van deelnemers zijn cursief aangegeven.

2.3 Context onderzoek

Ten tijde van het onderzoek waren er diverse zaken nadrukkelijk in het nieuws, waaraan soms werd gerefereerd in de groepsgesprekken. Een bloemlezing uit de media:

- De overlast door hoog water als gevolg van vele regen krijgt veel aandacht. Net zoals de komst van een koudefront met temperaturen onder nul, wat aanleiding geeft tot de nodige schaatskoorts.
- Het formatieoverleg gaat weer van start tussen PVV, NSC, BBB en VVD waarin de rechtsstaat en de positie van de grondwet centraal staan. PVV trekt begin die week drie wetsvoorstellen in die tegen de grondwet ingaan.

- Sigrid Kaag begint aan een nieuwe functie bij de Verenigde Naties als speciaal humanitair en wederopbouw coördinator voor Gaza. Minister Kuipers van VWS verruimt zijn ministerspost voor een buitenlandse nog onbekende functie per direct.
- Extinction Rebellion kondigt nieuwe acties aan op de A12 vanwege het uitblijven van concrete acties om subsidies op fossiele grondstoffen te stoppen.
- De diverse brandhaarden in de wereld blijven in de aandacht zoals de oorlog in Oekraïne (vele droneaanvallen vanuit Rusland) en in Gaza. Israël doodt een hoge Hamas-leider in Beiroet, Hezbollah en Israël bestoken elkaar over en weer, de Europese Unie waarschuwt voor escalatie.
- Gemeente Westerwolde spant een kort geding aan tegen het COA om af te dwingen dat de opvanglocatie in Ter Apel het maximum van 2000 bewoners niet overschrijdt.
- Bij het Internationaal Gerechtshof start een zaak die Zuid-Afrika heeft aangespannen tegen Israël; Zuid-Afrika beschuldigt Israël van genocide in Gaza.

3. Resultaten

3.1 Impressie gesprekken

Onderstaand geven we per groep een korte sfeerimpressie van de gesprekken in Amsterdam en Heerenveen.

Alle groepen op één na waren compleet met acht deelnemers per groep. De deelnemers in Heerenveen geven soms een specifiek inkijkje in hun directe leefwereld die ze als anders beoordelen ten opzichte van de Randstad. Waar ze tegelijkertijd ook maatschappelijke verschijnselen, die volgens hen eerder bij de Randstad horen, zoals onheus gedrag, korte lontjes en criminaliteit ook hun kant op zien komen. Wat verder opvalt is dat van de deelnemers in Heerenveen een flink aantal vanuit de Randstad of andere delen van het land naar Friesland zijn verhuisd (ruime tijd geleden), en daarmee geen 'oorspronkelijke' Friezen zijn.

In het algemeen:

In vervolg op de groepsgesprekken in september 2023 over de tegenstelling tussen een positief oordeel over het eigen leven versus een negatiever oordeel over de kant die het met Nederland opgaat is dit thema in januari weer aan de orde gesteld, maar nu met een wat andere insteek. Men is eerst gevraagd te reflecteren op het eigen leven, vervolgens op de kant die Nederland opgaat volgens hen en daarna over de mogelijke relatie tussen beide. Dit met de gedachte dat het gesprek dan makkelijker zou verlopen en mensen misschien beter de relatie kunnen leggen tussen het eigen leven en de richting van Nederland.

Deelnemers zijn in het algemeen positief over het eigen leven, ook al heeft de meerderheid te maken (gehad) met tegenslagen of nare omstandigheden. En ze weten hier vrij makkelijk verklaringen voor te geven. Veel lastiger wordt dit gevonden voor de kant die Nederland opgaat. Hierbij blijkt dat men het lastig vindt waar je dat aan af moet meten en dit ook te verschillen. De relatie tussen het oordeel over het eigen leven en het oordeel over de richting van Nederland blijkt ook dit keer heel moeilijk te leggen voor deelnemers; het vraagt eigenlijk te veel van hen.

Specifiek per focusgroep:

Groep t/m mbo opgeleiden Amsterdam

De groep (vier mannen en vier vrouwen) moest in het begin een beetje op gang komen met het thema. De achtergronden in de groep varieerden enorm en daarmee het persoonlijke perspectief: er was een caissière, iemand net promotie had gemaakt tot leidinggevende, iemand die onlangs fysieke en mentale problemen had overwonnen en een deelnemer die op het punt stond om voor twee jaar gaan reizen in het buitenland. Er was veel verschil in denk- en doe niveau. De sfeer in de groep bleef gedurende het hele gesprek vrij afwachtend; men keek elkaar af en toe aan wie er als eerste zou reageren op een vraag. En er was ook niet zoveel interactie binnen de groep. Deelnemers waren op zich wel open over hun persoonlijk leven en deelden zaken die niet goed waren gegaan. Ze vonden niet zo snel herkenning bij elkaar. Op zich was de stemming welwillend. Sommige deelnemers moesten wat meer worden uitgenodigd om hun mening te geven, maar ze deden dat desgevraagd zeker.

Groep hbo-plus opgeleiden Amsterdam

De groep was ook compleet met acht deelnemers (vier mannen en vier vrouwen). In tegenstelling tot de eerste groep was deze belangstellender naar elkaar toe. Er werden vragen gesteld aan elkaar en grapjes gemaakt. Deelnemers namen meer uit zichzelf het woord, waarbij opviel dat één deelnemer enigszins de rol van expert op zich nam en ook kreeg toebedeeld. Deelnemers konden verwoorden hoe ze in het eigen leven stonden. Ze stellen dat ze best een bevoorrechte groep zijn ten opzichte van andere mensen in Nederland.

Groep t/m mbo opgeleiden Heerenveen

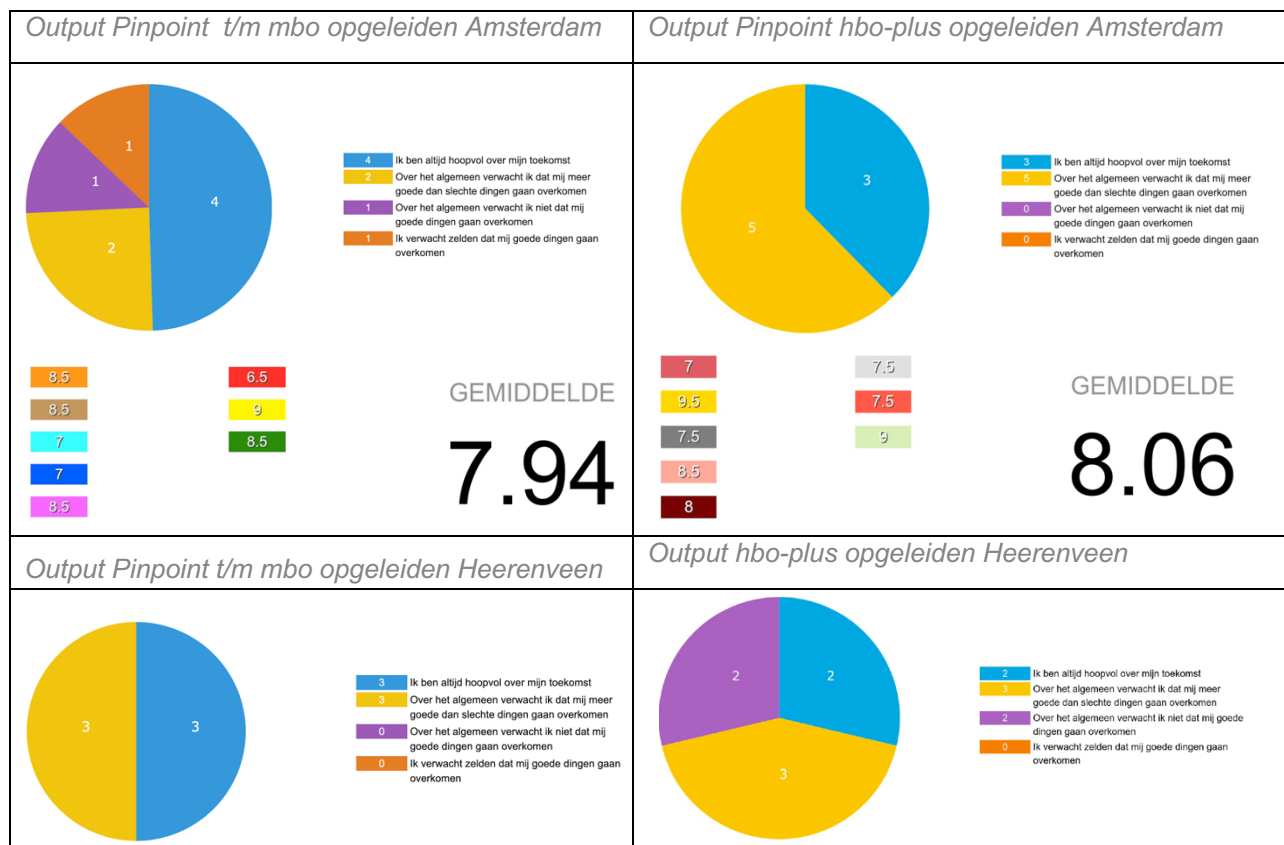
De groep bestond uit zeven deelnemers (vier vrouwen, drie mannen). Het was een levendige groep. De deelnemers maakten makkelijk contact met elkaar. Er was sprake van interactie. Allerlei persoonlijke ervaringen werden gedeeld, men was open over het eigen leven. Deelnemers wisselden tips uit en haakten op elkaar in met reacties. Er werd meegedeeld met de omstandigheden van elkaar. Een deelnemer moest worden afgeremd, vanuit zijn enthousiasme en betrokkenheid nam hij vaak als eerste het woord. Het gesprek viel letterlijk even stil bij de vraag naar de relatie tussen het oordeel over het eigen leven en het oordeel over de richting van de samenleving.

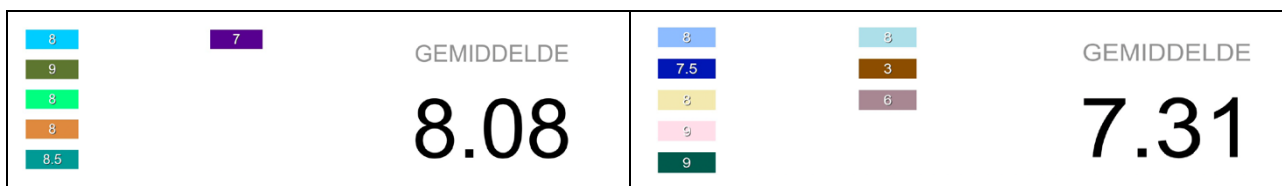
Groep 4 hbo-plus opgeleiden Heerenveen

De groep was compleet met vier mannen en vier vrouwen. De groep had het gezellig met elkaar. Iedereen was betrokken, er werden grapjes over en weer gemaakt en er was een open sfeer. Men heeft interesse in elkaar, stelt ook vragen aan elkaar. Een deelnemster is heel negatief over persoonlijk leven vanwege ernstige gezondheidsproblemen, dit terwijl ze wel positief is over haar sociale omgeving en werk. De deelnemers zien zichzelf als redelijk bevoorrechte groep zonder geldzorgen. Ze zien om zich heen mensen in veel minder goede omstandigheden. De meeste deelnemers doen actief mee aan het gesprek, een paar mensen moesten echt bij het gesprek worden betrokken.

3.2 Oordelen over het eigen leven

Aan het begin van het gesprek is allereerst bij deelnemers nagegaan hoe ze naar het eigen leven kijken. Dit hebben ze gedaan door met behulp van een rapportcijfer aan te geven hoe tevreden ze zijn over het leven dat ze nu leiden. Ook hebben ze aangegeven of ze een hoopvolle of meer sombere levensinstelling hebben. Vervolgens hebben deelnemers een toelichting gegeven op hun antwoorden. Onderstaand zijn de antwoorden weergegeven van de vier groepen.

Vraag: We willen graag weten hoe tevreden je bent over het leven dat je nu leidt. Wil je dat aangeven met behulp van een rapportcijfer tussen de 1 en 10?

Vraag: Welke stelling past het beste bij hoe jij in het leven staat? Antwoordmogelijkheden: Ik ben altijd hoopvol over mijn toekomst; over het algemeen verwacht ik dat mij meer goede dan slechte dingen gaan overkomen; over het algemeen verwacht ik niet dat mij goede dingen gaan overkomen; ik verwacht zelden dat mij goede dingen gaan overkomen.

De gegeven cijfers voor het eigen leven maken onmiddellijk duidelijk dat deelnemers (heel) tevreden zijn over het eigen leven en dat ze eerder hoopvol dan somber in het leven staan. De groep hbo-plus opgeleiden in Heerenveen vormt een uitzondering, maar dat komt doordat één deelnemer een heel laag cijfer heeft gegeven in verband met haar gezondheid; voor andere zaken in haar leven zoals haar werk of haar dochter zou ze een negen hebben gegeven.

De motivaties die deelnemers aandragen voor hun tevredenheid hebben te maken met het hebben van een fijne sociale omgeving (partner, kinderen, vrienden), werk dat naar hun zin is, het ontbreken van financiële zorgen, het hebben van een woning en vooral dat ze gezond zijn. En sommigen relateren de tevredenheid aan de veel slechtere omstandigheden van mensen in andere landen.

Overigens is het niet zo dat de hoge tevredenheid betekent dat het leven zonder zorgen verloopt: door alle groepen heen delen deelnemers eigen ervaringen met een scheiding, mentale en fysieke problemen, een levensbedreigende ziekte die ze hebben doorgemaakt, mensen in de directe omgeving met wie het niet goed gaat, de zoektocht naar een huis die maar niet wil lukken, stress en druk die wordt ervaren in het leven. Kortom: er zijn echt zaken waarover men momenteel minder tevreden is. Maar toch is de overheersende indruk over het eigen leven positief.

Er wordt benadrukt dat de tevredenheid ook een *momentopname* is. De ene deelnemer geeft aan dat de tevredenheid veel lager was uitgevallen in coronatijd, de ander heeft het idee dat tijdens de periode van een scheiding de tevredenheid ook lager was. En de levensinstelling is van invloed: meerdere deelnemers zijn – juist door een nare periode in het verleden – zich veel meer bewust geworden van de kleine zaken in het leven die goed gaan en daar dankbaar voor.

“Ik heb een drie gegeven. Eigenlijk heb ik een heel leuk leven, maar ik ben nu bijna een jaar in de ziekte met een longziekte en ik vind mijn leven nu echt gewoon zo vreselijk niet leuk. [...] En ik kom zo ook financieel in een wat mindere tijd, omdat ik maar 70% krijg.” (hbo-plus Heerenveen)

“Ik heb een tijd lang niks gekund, m’n armen en benen werden niet meer aangestuurd. Ik heb negen maanden gerevalideerd, ben heel slecht geweest. Alles zie ik nu als een cadeautje. Ik leef veel meer met de dag en daardoor geniet ik veel meer.” (t/m mbo Amsterdam)”

De huidige tevredenheid betekent overigens niet dat sommigen geen verandering zou willen aanbrengen in het eigen leven. In de t/m mbo opgeleide groep in Amsterdam draait het om ervaren stress en druk en de moeilijkheid van het geven van grenzen in het werkend bestaan. Dit heeft er voor een deelnemer toe geleid dat hij vanuit de wens om dit achter zich te laten een hele tijd gaat reizen. In de overige groepen komen de zoektocht naar een andere woning naar voren, willen werken bij een andere organisatie, een gepensioneerde die weer de energie zou willen hebben van een 18-jarige, meer mogelijkheden om op vakantie te gaan.

Invloed op het eigen leven is aanwezig, afhankelijk van persoonlijke instelling en externe factoren

De deelnemers ervaren zeker invloed op het eigen leven. Want, zo stellen de meesten, je kunt keuzes maken en zaken veranderen in je leven als je dat wilt. Ook geeft het leven in Nederland met de bijbehorende voorzieningen veel mogelijkheden om je te ontplooiën (hbo-plus Amsterdam). Maar het vraagt wel om een houding dat je die keuzes kunt/ durft te maken en die houding of levensinstelling heeft niet iedereen. Verder zijn volgens de deelnemers externe factoren van invloed op je leven die buiten je macht liggen, zoals je gezondheid (hooguit enigszins beïnvloedbaar met leefstijl), mensen in de werk-/privé omgeving die invloed hebben op je werk (werk dat wegvalt) of je financiële situatie (schulden over moeten nemen van ex). De hbo-plus opgeleide deelnemers leggen spontaan het verband met de startpositie in het leven die enorm verschillend kan zijn voor mensen, waardoor ze minder mogelijkheden hebben en invloed op het eigen leven.

“Ja, wat ... (deelnemer ..) ook zegt: het hangt heel erg af van: waar ben ik geboren. En niet alleen in welk gezin [...] Dus ja, ik denk meer dat het ook geluk is. Want ja, als we in een land waren geboren waar nu bommen vallen, en die zijn er genoeg, ja dan was het allemaal iets minder florissant.” (hbo-plus Amsterdam)

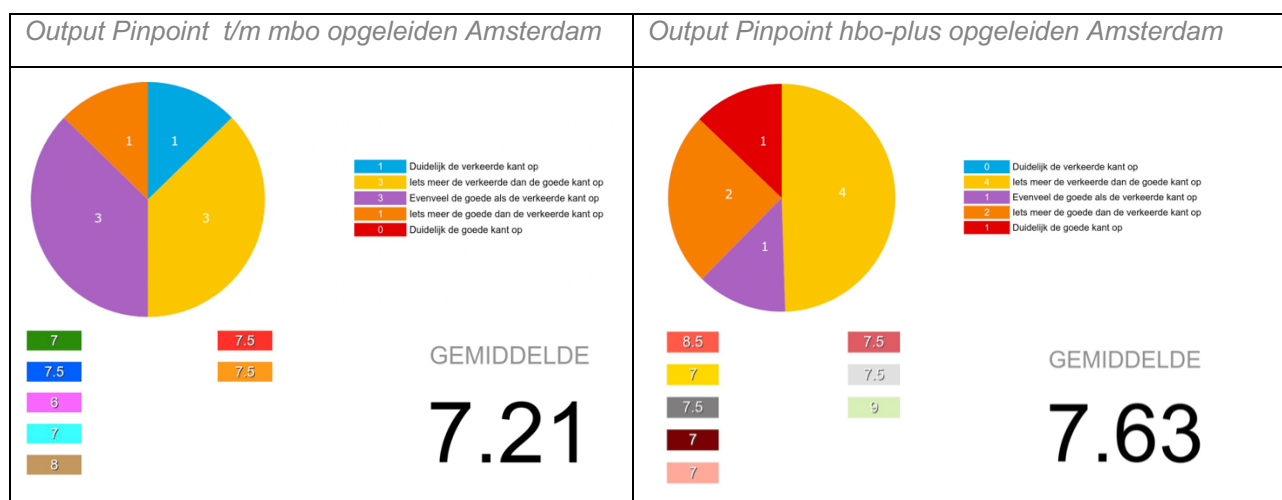
De deelnemers hebben het naar eigen zeggen beter dan veel anderen

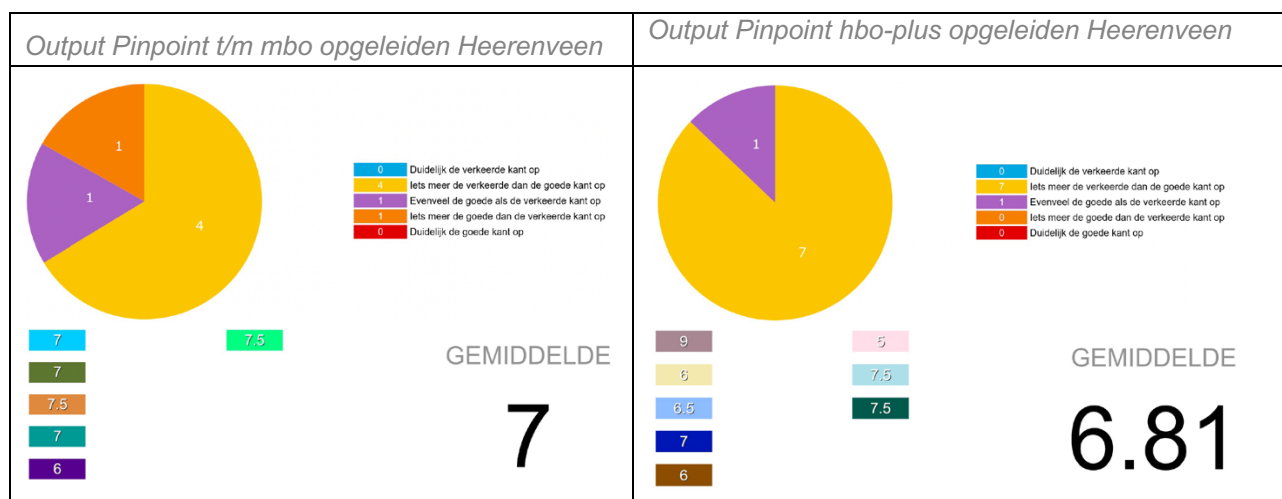
De deelnemers vinden zichzelf niet zozeer de ‘gemiddelde’ Nederlander. In alle groepen komt naar voren dat men het idee heeft als een vrij bevoorrechte groep met elkaar aan tafel te zitten. Dit vanwege het feit dat ze de eigen situatie als redelijk stabiel typeren door het hebben van werk, voldoende inkomen, een woning, eventuele kinderen. Een deelnemer in Heerenveen koppelt het aan het samenwonen met een man wat minder gebruikelijk is en kinderloos zijn. Deelnemers zien groepen in Nederland die het slechter hebben en refereren dan vooral aan mensen die in armoede leven, gezondheidsproblemen hebben. Maar ook wordt gerefereerd aan mensen die leven in landen waar veel minder welvaart is, conflicten en oorlog.

Wordt in Amsterdam gesteld dat jongeren het moeilijk hebben na de coronatijd en ook een gebrek aan perspectief hebben op een eigen woning, in Heerenveen wordt juist aangegeven dat in Friesland nog wel betaalbare huizen te krijgen zijn. In Heerenveen wordt even aangeroerd dat asielzoekers het slechter hebben, maar dat wordt gelijk gerelativeerd door onderscheid te maken tussen asielzoekers uit veilige landen (‘gelukszoekers’) en ‘echte’ vluchtelingen.

3.3 Oordelen over hoe het met Nederland gaat

Vervolgens is ingegaan op hoe deelnemers vinden dat het gaat met Nederland aan de hand van een vraag naar de tevredenheid over Nederland en de richting die Nederland opgaat. Ze hebben twee vragen beantwoord met de individuele tool en daarna zijn de antwoorden gemeenschappelijk besproken.

Vraag 1: We willen graag weten hoe tevreden je bent over Nederland. Wil je dat aangeven met behulp van een rapportcijfer tussen de 1 en 10?

Vraag 2: We willen graag weten hoe je het al met al vindt gaan in Nederland: Gaat het volgens jou in het algemeen: duidelijk de verkeerde kant op (1) – duidelijk de goede kant op (5)

Er vallen een paar dingen op in de antwoorden van deelnemers. Ten eerste dat de actuele evaluatie over Nederland vrij positief uitvalt. Verder valt op dat de stemming onder deelnemers in Amsterdam positiever is dan in Heerenveen zowel qua tevredenheid als de richting die Nederland opgaat. Ten tweede zijn de hbo-plus opgeleide deelnemers bij deze vraag vaak in ander onderzoek positiever gestemd dan de t/m mbo opgeleide deelnemers, maar dat is nu niet zo terug te zien. De hbo-plus opgeleide deelnemers in Heerenveen zijn zelfs overwegend van mening dat het 'iets meer de verkeerde dan de goede kant opgaat'.

Gevraagd naar wat er *goed gaat* komt in alle groepen het hoge welvaartsniveau in Nederland naar voren: er is een sociaal vangnet om op terug te vallen en er zijn goede voorzieningen (onderwijs, zorg). Verder komen de deelnemers in Amsterdam ook met dat er vrijheid is, goed onderwijs, dat Nederland een democratie heeft. In Heerenveen vinden deelnemers het veel lastiger om positieve zaken te benoemen, elk positief punt wordt voorzien van een negatieve keerzijde. De hbo-plus opgeleiden zien eigenlijk vooral negatieve zaken gebeuren; ze vinden dat er veel goeds is in Nederland, maar zien dat vooral afkalven. Wel stellen ze dat er ten opzichte van de Randstad meer ruimte is voor natuur en minder woningnood.

In de motivaties waarom het *meer de verkeerde kant* dan de goede kant opgaat blijkt een aantal thema's in elke groep terug te komen. De deelnemers maken zich zorgen over de ontwikkelingen in de gezondheidszorg en meer specifiek de ouderenzorg, de marktwerking in de zorg. Verder worden consequent de groter wordende armoede en toenemende verschillen tussen arm en rijk benoemd, ingegeven door stijgende kosten en inflatie. Ook wordt de manier van omgaan met elkaar in negatieve zin aangekaart; er is meer intolerantie (weinig ruimte voor uiteenlopende meningen), meer agressie, minder respect voor elkaar. De politiek maakt zich hier eveneens schuldig aan volgens de deelnemers. Hbo-plus opgeleide deelnemers zijn somber over de kant die het op zal gaan naar aanleiding van de verkiezingsuitslag.

“Ja, luister naar die mensen en andersom. Ik bedoel, als ik PVV-stemmers spreek, dan doen ze echt of Allah de duivel is en Sigrid Kaag. Nou, die wordt gewoon met de grond gelijkgemaakt. Hoe zij hier weg gaat, vind ik echt een schande voor Nederland, dat je blijkbaar niet als vrouw in zo'n nou ja, gepolariseerde samenleving op een beetje normale manier kunt functioneren. Het is gewoon de manier waarop we met elkaar omgaan, dat er weinig ruimte is om iets anders te vinden.” (hbo-plus Amsterdam)

T/m mbo opgeleide deelnemers vinden dat de toenemende criminaliteit te weinig streng wordt aangepakt. En ze vinden dat de verdeling van gelden verkeerd gebeurt; er gaat te veel geld naar het buitenland, er wordt geld verspild in de gezondheidszorg, mensen die 'recht' hebben op een toeslag krijgen dat zonder dat

goed naar individuele situaties wordt gekeken. Daar tegenover staat voor hen dat er te weinig geld gaat naar mensen die het echt nodig hebben.

De asielzoekersopvang wordt in drie groepen (met uitzondering van hbo-plus opgeleiden in Amsterdam) naar voren gebracht als motivatie voor de negatieve richting van Nederland en in een adem in verband gebracht met een 'oneerlijke of ongelijke' behandeling van Nederlanders en asielzoekers uit veilige en onveilige landen. Er wordt volgens een aantal deelnemers te veel voorrang gegeven aan asielzoekers ten koste van de eigen bevolking. Tegelijkertijd is er ook een stemming dat het onmenselijk is dat mensen buiten moeten slapen in Ter Apel. Dat druist in tegen het beeld van Nederland als land dat de zaakjes goed op orde heeft. Het is een thema waar deelnemers mee worstelen, dat is duidelijk. In de t/m mbo opgeleide groepen komt nadrukkelijker het bevoordelen van asielzoekers ten opzichte van Nederlanders die het slecht hebben naar voren. Daar zijn ze het niet mee eens. In Heerenveen wordt de druk die de situatie in Ter Apel en omgeving met zich brengt sterker en negatiever geuit dan in Amsterdam.

“Veel mensen leven in armoede, die hebben het al zwaar en moeilijk en daar komen vaak nog dingen bovenop. Dan krijgen mensen ook een korter lontje natuurlijk. En het wordt erg druk in Nederland, je moet iedereen opvangen. Ik vind het belachelijk dat er mensen buiten moeten slapen. Maar er zit ook een hele grote groep die uit veilige landen komen, ik vind dat daarnaar gekeken moet worden. [...] Er moet kritisch gekeken worden en dat de mensen geholpen worden die daadwerkelijk hulp nodig hebben.” (t/m mbo Amsterdam)

“Een leuk voorbeeld vind ik ... Nou ja, het is juist geen leuk voorbeeld, vind ik van, een asielzoeker die hier binnenkomt, krijgt gelijk alles, zijn zorg, zijn geld, zijn eten, zijn drinken en die bejaarde die zeg maar van vijf tientjes rond moet komen, die durft niet naar het ziekenhuis te gaan, want die zit straks met 385 euro eigen risico. En dat vind ik wel heel erg krom. Zeg dan ook voor die ouderen of alle mensen die het slecht hebben, je hoeft geen eigen risico meer te betalen.” (t/m mbo Heerenveen)

Overige verklaringen voor de meer negatieve kant die Nederland opgaat blijken soms regionaal bepaald. Zo is bij de hbo-plus opgeleide deelnemers in Amsterdam behoorlijk wat aandacht voor de Amsterdamse politiek en beslissingen van het stadsbestuur, terwijl bij de hbo-plussers in Heerenveen het verminderde naboerschap aan de orde wordt gesteld.

De basis voor de oordelen over de kant die Nederland opgaat wordt door de meeste deelnemers gezien in wat ze aan eigen ervaringen meemaken, om zich heen zien en horen uit de en wat ze op (sociale) media tegenkomen. Deelnemers voelen in de eigen portemonnee dat de prijzen stijgen (t/m mbo Amsterdam), hebben ervaringen op het werk of in de buurt met agressie, criminaliteit en armoede (t/m mbo Amsterdam en beide groepen Heerenveen) kennen via via verhalen van intolerantie ten opzichte van hulpverleners, mensen met een migratieachtergrond. Ze zien ook om zich heen dat er snel een positie wordt ingenomen/oordeel wordt geveld over gebeurtenissen die de onderlinge verhoudingen op scherp zetten. De sociale media voeden deze negatieve stemmingmakerij en snelle oordeelsvorming, is de stellingname.

“En ook wel aan de lage straffen hier want alles kan. Je loopt zo weer vrij rond. Je mag je proces afwachten en maanden later gebeuren er allemaal weer dingen. Ik had een schietpartij in m'n straat. Dat je het gordijn opendoet en dat de politie alles had afgezet. Dan is er 's nachts in ene ... Je maakt echt wel dingen mee. Dan hebben ze die daders gepakt, maar die zijn zo weer vrij. Er moet ook echt gestraft worden, vind ik.” (t/m mbo Amsterdam)

“Ik heb zelf in m'n kleine omgeving heb ik het heel erg fijn, maar ik denk als je op praktijkonderwijs werkt, zie je heel veel van een andere orde. En dan kun je soms wel janken. En dan hebben die mensen geen keuze in wat er gebeurt. En die wonen in bepaalde wijken, ook in [plaats] die het minder goed hebben. Daar is dus ook wel heel veel boosheid bij mensen. En dat is ook het Noorden en die boosheid, daar hou ik mijn hart voor vast.” (hbo-plus Heerenveen)

Situatie Nederland wordt vergeleken met buitenland en Amerika als negatief voorbeeld

Gevraagd naar waar men de stand van zaken in Nederland mee vergelijkt blijkt dat de situatie in andere landen en dan vooral Amerika in alle groepen als land wordt aangehaald waar negatieve tendensen nog sterker spelen. En dat er een soort angst is dat dat hier eveneens meer gaat gebeuren. Tegelijkertijd wordt Nederland juist neergezet als de positieve tegenhanger van Amerika. Want in Amerika is er veel geweld met schietpartijen, zijn er nog grotere tegenstellingen tussen rijk en arm, is de onverdraagzaamheid en polarisatie nog sterker met als negatief uitvloeisel de bestorming van het Capitool. Ook is de levensstandaard in Amerika veel lager; zonder zorgverzekering ben je er slecht af.

De situatie nu is slechter dan 10 jaar geleden

In alle groepen zijn deelnemers de mening toegedaan dat het momenteel slechter gaat in Nederland dan zo'n tien jaar geleden. Een enkeling brengt hier tegenin dat destijds nog de naweën voelbaar waren van de economische crisis. Er worden verschillende zaken aangewezen die deels overeenkomen met de redenen waarom het volgens deelnemers meer de verkeerde kant opgaat met Nederland:

- De invloed van sociale media (nepnieuws) is enorm toegenomen in negatieve zin en wakkert het tegenover elkaar staan aan
- Er is minder tolerantie, minder gemeenschapszin (meer individualisme en verharding)
- Er is meer armoede
- Er is meer woningnood
- De inflatie is hoger
- Meer migranten met andere normen en waarden (t/m mbo Heerenveen)
- Minder goede opvoeding (t/m mbo Heerenveen)
- Oorlog in Oekraïne (t/m mbo Heerenveen)
- Hogere gezondheidskosten (hbo-plus Heerenveen)
- Meer regels, minder vrijheid, te weinig keuzes in beleid (t/m mbo Amsterdam)

“Ik zie een overheid die al tien jaar lang geen duidelijke beslissingen neemt. Of we gaan vol voor klimaat. Dat betekent: we gaan minder vliegen, minder autorijden en we gaan meer openbaar vervoeren. We gaan zorgen dat mensen meer gaan fietsen. Die kant. Of je zegt: dat gaan we niet doen. Dan doen we niks aan het openbaar vervoer en dan laten we iedereen lekker autorijden en goedkoop laten vliegen. Ik mis echt een duidelijke keuze daarin.” (t/m mbo Amsterdam)

“Ja, en ik denk dat we een hele hoop mensen hierheen halen die gewoon andere normen en waarden hebben. Ik had vroeger alleen maar vrienden en vriendinnen die zeg maar blank waren en nou ja, Fries om het zo maar te zeggen. Nu heb je heel veel groepen met jongens waarvan de broers allemaal met een mes op zak loopt en dan zijn ze 12 en dan begint dat ook. Of 10, nog erger. En zij vinden dat normaal.” (t/m mbo Heerenveen)

Het gevoel over de toekomst is in het verlengde hiervan meer zorgelijk dan optimistisch

Desgevraagd geven deelnemers aan eerder zorgelijk naar de toekomst te kijken dan optimistisch. Andere termen die worden gebruikt zijn ook wel 'ingewikkeld', 'onveilig', 'machteloos'. Tegelijkertijd geven meerdere deelnemers aan dat dit gevoel wordt versterkt door het gevoerde gesprek en dat ze er in het dagelijks leven minder lang over doorpraten en -denken. De interviewsituatie is hier dus mede debet aan. Maar het is ook een weergave van gevoelens die ze vaker hebben. Betreft de een meer op het werk en de dilemma's waarvoor ze zich gesteld ziet (motiveren van studenten), een ander verbindt het aan jongeren in de nabije kring die heel moeilijk een zelfstandig leven kunnen opbouwen door de woningmarkt.

Deelnemers in Amsterdam is gevraagd naar hun verwachtingen voor de toekomst. Ze zijn niet heel positief en wat opvalt is dat sommigen meer een wens uit spreken over de toekomst dan een verwachting: dat er

weer meer gemeenschapszin komt (hbo-plus Amsterdam), dat er een restrictiever beleid gevoerd gaat worden ten aanzien van asielzoekers (t/m mbo) en dat de overheid transparanter gaat opereren (t/m mbo). Bij de hbo-plus opgeleide deelnemers ontstaat discussie over de verkiezingsuitslag en gevolgen daarvan voor het klimaatbeleid, de omgang van politici met elkaar en de invloed ervan op het harder worden van tegenstellingen.

“Nee, het gaat gewoon om hoe mensen onderling met elkaar omgaan, hoe mensen elkaar zien. En wat kan helpen is dat we gewoon normaal met elkaar moeten omgaan in de politiek en dat mensen zien dat er ruimte is voor verschillende standpunten. Nee, daar heeft de politiek een rol in en daar zal deze regering niet bij helpen.” (hbo-plus Amsterdam)

Zorgen zijn moeilijk weg te nemen, politiek en samenleving een rol maar weinig vertrouwen hierin
De deelnemers in Heerenveen is gevraagd in hoeverre ze denken dat er iets te doen is aan hun zorgen. De reacties hierop verschillen. Een aantal is van mening dat het om zulke grote thema's gaat dat het moeilijk is om daar oplossingen voor te bedenken; bij hen overheerst de machteloosheid. Maar er worden wel richtingen aangewezen: in beide groepen wordt gesteld dat de opvoeding (thuis en op school) een belangrijke bijdrage kan en moet leveren aan een meer sociale houding en betere omgangsvormen. Ook kunnen mensen zelf in de eigen omgeving een goed voorbeeld geven om weer tot een socialer klimaat te komen. Hier wordt tegenin gebracht dat de invloed van het eigen handelen uiteindelijk te beperkt is. Er wordt ook gewezen naar de politiek/ overheid in het kader van het oplossen van de problemen zoals de woningnood, de problemen in de gezondheidszorg. Maar er is weinig vertrouwen in de daadkracht van de politiek/ overheid en de keuzes die worden gemaakt.

“Als we kijken naar de politiek die het zou moeten gaan doen en het nadeel is denk ik, dat soms mensen de politiek ingaan met allerlei goeie ideeën en ook goeie motieven. Maar zodra ze eenmaal in Den Haag zitten dan verdwijnt dat als sneeuw voor de zon. En dan gaat het weer, o zo hebben we dat altijd gedaan, dan doen we dat ook maar zo en gaan ze meer voor hun eigen dingetje, dan wat is goed voor het land.” (hbo-plus Heerenveen)

“Mijn kleinkinderen zijn in de 20, die wonen nog thuis en dan proberen ze een woning te krijgen, maar je staat nog wel minstens 13, 14 jaar op de wachtlijst. Dan zijn ze in de 30 en wonen ze nog bij hun vader en moeder. En wat kunnen wij daaraan doen? Niks. Ik bedoel, de overheid moet zorgen dat er dan meer huizen komen, maar regeltje dit kan niet, regeltje dat kan niet. En die kinderen moeten gewoon thuis blijven wonen, maar het is geen ideale situatie.” (t/m mbo Heerenveen)

3.4 Relatie tussen oordeel over het eigen leven en het oordeel over de richting van Nederland

Na de oordelen over het eigen leven en de kant die Nederland opgaat is bij deelnemers nagegaan in hoeverre ze een relatie zien tussen beide. Opvallend is dat bij deze vraagstelling in verschillende groepen een stilte valt. Deelnemers moeten tot zich laten doordringen wat er wordt gevraagd en nemen niet heel snel het woord.

Notabene: in dit onderzoek blijkt dat het verschil tussen de tevredenheid over het eigen leven en tevredenheid over Nederland als geheel niet zo veel uit elkaar te liggen; de tevredenheid over Nederland is weliswaar lager, maar niet heel veel lager. Het gaat net zoals bij het eigen leven om de evaluatie van Nederland op *dit moment*. Daarentegen is de meerderheid wel van mening dat het meer de verkeerde kant opgaat in Nederland dan de goede kant.

In alle groepen wordt aangegeven dat het voor hun gevoel over verschillende grootheden gaat. Want eenieder heeft het gevoel *wel invloed* te hebben op het persoonlijk leven en daarmee op een persoonlijk

ervaren geluksgevoel. Maar op zaken die heel Nederland aangaan heeft men *nauwelijks invloed*, is de gedachte. Hooguit kan enige invloed op het (toekomstig) beleid in Nederland worden uitgeoefend door te stemmen, maar die invloed wordt als minimaal ervaren. Dit komt door de noodzaak in Nederland om een coalitie te vormen en je als stemmer dus nooit zekerheid krijgt over een koers die gevolgd gaat worden na afloop van verkiezingen.

“Ik kijk zelf naar m'n cirkel van invloed waar ik invloed op heb. Wat jij ook al zei: werk, vrienden, familie. Dat kan ik allemaal zelf bepalen. Maar ik kan grotere thema's niet bepalen voor de overheid. Daar gaan we met z'n alleen stemmen op politieke partijen. Dan bepaalt de meerderheid welke partijen er in het kabinet komen en die gaan regeren.” (t/m mbo Amsterdam)

“Mijn eigen leven kan ik het idee hebben dat ik daar invloed op uit kan oefenen en op Nederland niet. En ik kan gaan stemmen, maar dat heeft niet zo heel veel invloed want dan heb je al strijd. Partij B en C die zeggen wij gaan het samendoen en dat is zonde van mijn stem op partij A. Dus ja, heb je daar invloed op?” (hbo-plus Heerenveen)

Verder wordt aangegeven dat het hebben van werk, een relatie, familie en vrienden, een huis bepalender zijn voor een persoonlijk geluksgevoel dan de kant die Nederland opgaat qua politiek of beleid. Hierbij komt om de hoek kijken of beleid invloed heeft op het persoonlijk leven; een hbo-plus opgeleide deelnemer in Amsterdam stelt dat in de coronatijd beslissingen van de regering verregaande invloed hadden op het persoonlijk leven van mensen. En ook op een andere manier komt de invloed van overheidsbeleid naar voren, want beleid raakt toekomstige generaties en huidige leefomstandigheden (lerarentekort, hoge huizenprijzen in de Randstad) en daar heeft een aantal deelnemers wel degelijk zorgen over of brengt de onzekerheid over de toekomstige invulling van het persoonlijk leven.

“Nou, bij mij wel veel, denk ik. Ik denk: ik heb nog een heel leven voor me en dan denk ik wel: oké, nou, klimaat. Ik denk wel eens: nou, moet ik nou een huis gaan kopen in West-Nederland. Nou ja, misschien valt het allemaal wel mee en het is ook pas over 50 jaar. Maar aan de andere kant, over 50 jaar bij leven en welzijn leef ik nog. Dus het is meer ... Het zijn dingen die misschien mij niet per se nu vandaag de dag, nou, behalve dan de woningcrisis, treffen, maar waarvan ik wel denk: er gaat een bepaalde onzekerheid van uit, waarvan ik wel me zelf bewust van ben dat dat gedurende mijn leven ook weer terug kan komen. Ook die polarisatie en ... Dus ja, ik neem dat wel mee, ja.” (hbo-plus Amsterdam)

Een verklaring voor het verschil in sentiment over het persoonlijke leven versus de kant die Nederland opgaat wordt verder gezocht in het *toegenomen individualisme*, waardoor men meer is gericht op het eigen leven en er minder gemeenschapszin is (hbo-plus Amsterdam en t/m mbo Heerenveen).

“Iedereen kijkt zeg maar naar zijn eigen situatie, maar er zal weinig gekeken worden van, hoe zal het met de burens gaan? Als ik soms mensen heb die dan bellen, dan moet er zeg maar familie komen. Nou, hebben ze dan niet in de buurt. Nou, één van de burens. Ja, heb ik geen contact mee. Dan denk je bij jezelf ... Maar als je hulp nodig hebt, omdat je naar het ziekenhuis moet of als er wat is, dan zal er vast wel een buur zijn die je wil brengen, die je wil helpen. Nee hoor, die is er niet. Dan denk je bij jezelf: maar hoe kan dat?” (t/m mbo Heerenveen)

De t/m mbo-opgeleiden in Heerenveen stellen bovendien dat er minder persoonlijk contact is tussen mensen, wat ten ook koste gaat van het gemeenschapsgevoel. De mobiele telefoon heeft volgens hen een veel te grote plaats gekregen in het leven van mensen.

Het sentiment in de samenleving waarvan eerder in de gesprekken duidelijk werd dat er minder tolerantie is, meer agressie en minder respect is volgens sommigen wel merkbaar in het eigen leven. Maar het maakt niet

dat men daardoor veel negatiever wordt over het eigen leven. Want het dagelijks leven is niet doordrongen met dit soort zaken, maar doen zich af en toe voor.

Een andere mogelijke verklarende factor wordt gezocht in de *grote hoeveelheid negatieve berichtgeving* die er op mensen afkomt; er is meer aandacht voor negatief nieuws dan positief nieuws en er komt heel veel nieuws op mensen af. Dit kan zorgen voor een negatievere stemming over Nederland. En, sterker nog: sommige deelnemers stellen dat ze zich zo veel mogelijk afsluiten voor berichtgeving om zo min mogelijk mee te krijgen van negatieve maatschappelijke tendensen.

Kortom: men zoekt en gist naar mogelijke verklaringen, maar vindt het heel ingewikkeld om beide oordelen met elkaar te verbinden, laat staan goed te verklaren waarom mensen positiever zijn over het eigen leven en negatiever over de kant die Nederland opgaat.

Rijke mensen en PVV-stemmers hoopvoller over toekomst dan mensen in armoede en problemen

Er wordt – net zoals eerder in de gesprekken – onderscheid gemaakt tussen groepen die meer of minder hoopvol zijn over de toekomst. Ook nu wordt verondersteld dat mensen die het financieel goed hebben hoopvoller zijn en mensen die in armoede leven of (psychische) problemen hebben minder hoopvol zijn. Verder blijkt dat de deelnemers de indruk hebben dat PVV-stemmers hoopvoller zullen zijn door de recente positieve verkiezingsuitslag voor de PVV.

In Heerenveen geven t/m mbo-opgeleide deelnemers aan dat gelovige mensen hoopvoller zullen zijn, doordat ze houvast hebben door hun geloof.

Jongeren zullen somberder zijn volgens t/m mbo opgeleide deelnemers in Amsterdam en hbo-plus opgeleide deelnemers, doordat ze minder positief in het leven staan, een negatievere houding hebben of keuzestress ervaren.

3.5 Politiek: de stemming na de verkiezingen

Beide groepen in Amsterdam hebben zich uitgesproken over welk gevoel de verkiezingsuitslag bij hen heeft achtergelaten. In de t/m mbo opgeleide groep stellen een paar deelnemers dat de winnende partijen maar moeten gaan waarmaken wat ze hebben beloofd waarbij tegelijkertijd wordt opgemerkt dat politieke partijen bijna nooit doen wat ze beloven.

“Er is een andere koers gekozen en men heeft altijd een grote mond gehad. Laat ze het nu maar bewijzen. Het volk heeft gekozen dus laten we dan ook maar van genieten of op de blaren gaan zitten.” (t/m mbo opgeleiden Amsterdam)

Bij de hbo-plus groep is er discussie of de uitslag nou wel of niet terecht tot een schrikreactie heeft geleid. Beide groepen hebben de indruk dat de stemmen op de PVV afkomstig zijn van mensen die ontevreden zijn en verandering willen. En eveneens wordt in beide groepen in Amsterdam de vraag gesteld of degenen die op de PVV hebben gestemd echt weten wat er in het partijprogramma staat, omdat de standpunten zo extreem zijn (antimoslim, antivluchteling, anti immigratie). De meningen hierover lopen uiteen.

“Nou ja, ik vind het een vreselijke partij en waar ze voor staan al helemaal, het is niet democratisch. Maar als je dan kijkt naar hoe veel mensen daarop hebben gestemd en hoe veel mensen achter die standpunten staan die ik verwerpelijk vind, dan valt dat best wel mee. Het is eigenlijk ontevredenheid. Het is een tegenstem. En daar moet wel naar geluisterd worden. En ja, ik vind dat een heleboel van die andere politieke partijen daar eigenlijk een beetje aan voorbij gingen” (hbo-plus Amsterdam)

“Dus ik zou ook heel blij zijn als ik mezelf zou kunnen troosten, dat het alleen maar is om hun ontevredenheid te laten zien. Maar ik denk dat er een heleboel ook echt achter staan. Dat baart mij wel zorgen.” (hbo-plus Amsterdam)

Verder komt naar voren dat Wilders het tij heeft meegehad door een wat verzoenende opstelling en zijn uitspraken dat hij 'voor alle Nederlanders' is en in de kaart is gespeeld door de VVD met de harde opstelling over immigratie.

De gesprekken over de grondwet en de zorgen van NSC hierover zijn volgens sommigen terecht vanwege Wilders standpunten, anderen zeggen dat er niet te tornen valt aan de grondwet en vinden de gesprekken om die reden onnodig. Men is eensluidend van mening dat de grondwet boven elke twijfel verheven is en er niet mag worden getornd aan de basisbeginselen. Hooguit kunnen er aanpassingen in worden gedaan om recht te doen aan de huidige tijd, maar niet aan wezenlijke elementen ervan.

“Het is je basisprincipe van Nederland en dat is eigenlijk gewoon je ijkpunt waar je alles aan moet ijken van, kan dat wel of kan dat niet? En natuurlijk zijn er bepaalde segmenten wat ergens in 1800 beslist is dat doen we zo, waar je eens over na gaat denken, maar dan moet er gewoon, zoals het nu ook is, een unanieme stemming zijn om de Grondwet aan te kunnen passen of in ieder geval 75% dacht ik dat ze moesten hebben. Dat haal jij niet zomaar in de Kamer. Dus een grondwet is niet een-twee-drie aangepast, dus waarom die gesprekken erover?” (t/m mbo Heerenveen)

Nieuw kabinet moet zich allereerst buigen over de zorg, woningtekort en immigratie

Een nieuw kabinet heeft behoorlijk wat thema's die volgens de deelnemers als eerste moeten worden aangepakt. Dominant is de zorg (meer mensen aan het bed, keuzes waar geld naartoe gaat), gevolgd door de omgang met migratie, het oplossen van het woningtekort. Leggen de t/m mbo opgeleide deelnemers het accent bij het stopzetten van de instroom van migranten, de hbo-plus opgeleide deelnemers komen in een discussie terecht in hoeverre er sprake is van een migratiecrisis of niet. Want er is altijd migratie geweest volgens hen, alleen is de omgang met vluchtelingen en de opvang in Ter Apel aanleiding tot grote zorg. Arbeidsmigratie en ook kenniswerkers zijn eerder een probleem, zo wordt door een paar van hen gesteld. Opvallend is dat in beide groepen in Amsterdam de belastingvoordelen voor expats naar voren komen, waarschijnlijk naar aanleiding van berichtgeving eerder die week dat het belastingvoordeel voor expats afgebouwd gaat worden. De deelnemers in Amsterdam voelen zich benadeeld ten opzichte van expats, omdat ze hogere prijzen kunnen betalen voor de beschikbare woningen.

Andere accenten die naar voren komen: t/m mbo opgeleiden vinden dat veiligheid en criminaliteit moeten worden aangepakt, hbo-plus opgeleiden vinden dat er meer aandacht moet zijn voor klimaatbeleid en gemeenschapszin.

De politiek heeft een belangrijke rol in de oplossing van maatschappelijke problemen, want het wordt als taak gezien van de politiek/ de overheid om de problemen op te lossen. Maar het vertrouwen in het vermogen van de politiek om dit voor elkaar te krijgen is gering.

3.6 Wensen ten aanzien van volgend onderzoek

Tot slot is deelnemers uitgelegd dat het SCP vaak onderzoek doet naar wat Nederlanders vinden van allerlei politieke en maatschappelijke ontwikkelingen en dat het SCP geïnteresseerd is om te weten wat zij graag onderzocht zouden willen hebben; welke thema's moet het SCP volgens de deelnemers in volgend onderzoek aansnijden?

Deelnemers hebben dat voor zichzelf genoteerd (en dit is verder niet plenair besproken). In onderstaand schema zijn hun antwoorden terug te zien.

<i>t/m mbo opgeleiden Amsterdam</i>	<i>hbo-plus opgeleiden Amsterdam</i>
• Cultuur, open beleidscultuur • Cultuurbeleid, straffen, huizen, werkgelegenheid, veiligheid, vluchtelingen	• Vragen over individualisme (in relatie tot politieke keuze), wat vinden Nederlanders van hun toekomst

• Veiligheid, armoede, eenzaamheid, woningnood • Woningnood, toekomst van Nederland, transparantie overheid, energietransitie, belastingstelsel • Armoede, vluchtelingen, woningnood • Woningnood, kostenstijging, armoede in Nederland • De ethiek van het geldsysteem/ wereldwijd en lokaal, individuele vrijheid en de rol van de overheid en de grootte van de overheid, studybitcoin/moneyhappyhour.com • Meer aandacht voor /respect voor allochtonen, minder discriminatie van buitenlanders, meer aandacht voor ouderen	• Zou je tijdens het stemmen ook invloed willen hebben waar je belastinggeld heen gaat, ben je je bewust van je eigen bubbel waarin je leeft? • Hoe krijgen we meer solidariteit onder de Nederlanders (minder individualisatie), wat voor land willen we zijn? ik zou dat graag eens willen horen van Nederlanders (wat moeten we uitstralen, waar staan we voor, wat is belangrijk voor ons etc.) • Gemeenschapszin: hoe zorgen we ervoor dat het maatschappelijke debat met respect en in de volle breedte wordt gevoerd?, is alles dat ons bindt of zijn er waarden die belangrijker zijn dan dat? Een en ander op individueel en maatschappelijk niveau, wat is het ideaalbeeld van Nederland in de toekomst? Hoe ziet die samenleving eruit? • Hoe omgaan met verleden zoals slavernij, hoe kijken mensen naar ongelijkheid (inkomen, vermogen, kansen) • Inkomensongelijkheid, discriminatie, terugdraaien privatisering • Sorry, ik kan hier even geen antwoord op geven
<i>t/m mbo opgeleiden Heerenveen</i> • Hoe het gaat met onze jongeren dat zij ook deelnemen aan zulke gesprekken. Hoe kijken zij naar Nederlandmigratie, pensioenleeftijd, ouderenzorg, jeugdzorg, onderwijs, veiligheid • Kindgebonden budget te uitgebreid/ geld beter besteden, tekorten en alge salarissen in de zorg, gebrek aan bejaardenhuizen, immigratiestop? Hoe woningnood oplossen, kinderbijslag inkomensafhankelijk, eigen risico eraf halen (zorgverzekering) • Belastingstelsel versimpelen, meer regie op plaatselijk niveau, terug naar ziekenfonds, wegens belasting op de schop, strafbaar stellen hulpverleners agressie • Prijsverhogingen, woningaanbod, veiligheid • Zorg voor ouderen, digitale wereld -> verandert snel, jeugd -> wat voor toekomst?	<i>hbo-plus opgeleiden Heerenveen</i> • Zorgkosten, huizenbouw, woningtekort, verschil arm en rijk • Transparantie in politiek/ gebied zorg/ eigen woongebied, welke keuze maken Nederlanders op politiek niveau en waar van uit komt die keuze; n hoeverre speelt polarisatie hierin een rol • Communicatie! tolerantie binnen NL vergroten, hoe?, kennis en kunde binnen NL vergroten, hoe? • Zorgverzekering • Rechtsbescherming, veiligheid, tolerantie • Lege gebouwen in omgeving aanmerken voor woonfunctie, Nederlands als doceertaal, milieu, beleefdheid/ respect, omzien naar elkaar. En er is veel meer! • Zorgen/ aanpak klimaatverandering, de rol van de media in perceptie/ tolerantie/ 'bubbelvorming'

4. Slotbeschouwing

Begin januari 2024 heeft Verian, in samenwerking met onderzoeksbureau MARE, vier focusgroepen uitgevoerd met burgers in de regio's Amsterdam en Heerenveen in het kader van het Continu Onderzoek Burgerperspectieven (COB).

In het voorafgaande hebben we de resultaten uitgebreid beschreven. In dit hoofdstuk maken we de balans op en besteden we aandacht aan de meest opvallende bevindingen.

Deelnemers zijn positief over het eigen leven, ondanks tegenslagen

Deelnemers zijn over het algemeen zeer positief over het eigen leven en staan eerder hoopvol dan somber in het leven. De tevredenheid wordt ingegeven door het hebben van een fijne sociale omgeving (partner, kinderen, vrienden), werk dat naar hun zin is, het ontbreken van financiële zorgen, het hebben van een woning en vooral dat ze gezond zijn. Dit betekent niet dat hun leven zonder zorgen of tegenslagen verloopt; scheidingen, fysieke en mentale problemen en ernstige ziekten zijn eveneens aan de orde. Opvallend is echter dat deze ervaringen niet zozeer het oordeel over het eigen leven negatief beïnvloeden. Dit komt deels doordat het om een momentopname gaat, deels omdat de eigen levensinstelling van invloed is op de tevredenheid. Nare ervaringen in het verleden kunnen zorgen voor dankbaarheid voor alles dat momenteel wel goed gaat.

Deelnemers ervaren over het algemeen ook invloed op het eigen leven. Want, je kunt keuzes maken en zaken veranderen in je leven tot op zekere hoogte. Wel zijn externe factoren van invloed die buiten je macht liggen zoals het krijgen van een ziekte, werk dat buiten je schuld wegvalt of in financiële problemen komen door toedoen van anderen. En het principe van 'waar je wieg staat bepaalt je toekomst' geldt volgens sommigen ook.

Over het algemeen vinden deelnemers dat ze een bevoorrechte groep zijn en niet zozeer aan te merken zijn als de 'gemiddelde Nederlander'. Dit doordat ze de eigen situatie als redelijk stabiel typeren. Belangrijke graadmeters hierin zijn het hebben van werk, voldoende inkomen, een woning. Groepen in Nederland die het slechter hebben zijn volgens hen mensen die in armoede leven en gezondheidsproblemen hebben. De indruk leeft dat Nederland ondanks het hoge welvaartsniveau wel degelijk mensen kent met een slechtere (start)positie of omstandigheden.

Het oordeel over de richting die Nederland opgaat valt lager uit

De actuele evaluatie van Nederland valt vrij positief uit; deelnemers zijn weliswaar minder positief over Nederland dan over het eigen leven, maar daar zit niet een heel groot gat tussen. Wel vindt het merendeel van de deelnemers dat het iets meer de verkeerde kant dan de goede kant opgaat met Nederland. Want ondanks dat Nederland een hoog welvaartsniveau heeft, waaronder een sociaal vangnet en goede voorzieningen vallen, worden er verschillende redenen genoemd waarom het meer de verkeerde kant opgaat. Deelnemers maken zich zorgen over ontwikkelingen in de zorg, de steeds groter wordende armoede in Nederland en de hiermee gepaard gaande grotere verschillen tussen arm en rijk. Ook vinden ze dat de intolerantie toeneemt, er meer agressie is, minder respect voor elkaar en minder ruimte voor uiteenlopende meningen. De asielzoekersopvang wordt ook naar voren gebracht met daarbij de veronderstelde voorrangspositie van asielzoekers ten opzichte van Nederlanders, zeker door de t/m mbo opgeleide deelnemers.

Er is een algemeen gevoel dat de situatie op al deze punten nu slechter is dan een aantal jaren geleden. En daarbij komt dan ook nog de grotere woningnood. Dit alles zorgt voor een pessimistisch gevoel en enige zorgen over de toekomst. En de zorgen zijn niet zomaar weg te nemen, de problemen zijn dermate

omvangrijk dat men het gevoel heeft hier niet zoveel invloed op te kunnen uitoefenen. Er wordt – naast een rol voor de opvoeding en het eigen gedrag voor een socialer klimaat – gewezen naar de politiek/ overheid voor het oplossen van de maatschappelijke problemen zoals de woningnood en de problemen in de gezondheidszorg. Tegelijkertijd is er weinig vertrouwen dat de politiek/ overheid dit kan waarmaken.

Relatie tussen oordeel over het eigen leven en het oordeel over de richting van Nederland moeilijk te leggen
Ook in dit onderzoek blijkt dat mensen het heel lastig vinden om een relatie te leggen tussen het oordeel over het eigen leven en de richting die Nederland opgaat. Het gaat in de beleving van deelnemers om verschillende grootheden waarbij de invloedssfeer heel verschillend wordt beleefd. Ze hebben het gevoel wel invloed te kunnen uitoefenen op hun persoonlijk leven, maar nauwelijks op maatschappelijke problemen in Nederland. De enige manier voor het laatste is door gebruik te maken van het stemrecht bij verkiezingen. Daarnaast staan de maatschappelijke problemen verder af van mensen. De verklaring voor het verschil in sentiment over het persoonlijk leven (positief) versus de richting die Nederland opgaat (iets meer de verkeerde kant) wordt verder gezocht in het toegenomen individualisme, waardoor mensen meer gericht zijn op het eigen leven en er minder gemeenschapszin is. Ook de hoeveelheid negatieve berichtgeving zorgt voor een negatievere stemming over Nederland is de veronderstelling.

Nieuw kabinet moet zich eerst buigen over de zorg, het woningtekort en immigratie

In lijn met de verklaringen waarom het de verkeerde kant opgaat met Nederland worden de volgende thema's naar voren gebracht als de meest nijpend waarvoor een oplossing moet worden gezocht: de zorg, omgang met migratie, het woningtekort. De politiek heeft een belangrijke rol in de oplossing van deze problemen, omdat het volgens hun deelnemers hun taak is. Maar zoals eerder al naar voren gekomen is er weinig vertrouwen in het vermogen van de politiek om dit voor elkaar te krijgen.

Bijlage 1 – Gespreksleidraad

CHECKLIST BURGERPERSPECTIEVEN JANUARI 2024

A. Introductie en kennismaking (15 minuten)

- Welkom heten bij MARE mede namens Kantar Public
- Opdrachtgever: het Sociaal en Cultureel Planbureau
 - Thema: De stand van zaken in Nederland.
- Spelregels:
 - Het gaat om meningen, dat betekent dat er geen goede of foute antwoorden zijn. Verzoek om vrijuit te spreken. Het is een groepsgesprek, dus reageer op elkaar, laat elkaar uitspreken, wees respectvol ten opzichte van elkaar; verschillende meningen hebben mag.
 - Verzoek om mobiele telefoons uit te zetten.
 - Opname, meekijken en anonimiteitwaarborg.
- We beginnen met kennismakingsronde: naam, leeftijd, bezigheden, gezinssituatie, woonplaats.
 - Wat doe je graag naast je dagelijkse bezigheden?

B. Oordelen eigen leven (30 minuten)

INT.: Doel context schetsen krijgen van deelnemers: hoe kijken ze naar hun eigen leven, welke ijkpunten hanteren ze hiervoor, aan wat of wie meten ze dat af.

- Ik zou graag om het gesprek te beginnen een indruk willen krijgen hoe jullie naar je eigen leven kijken: hoe vind je dat het nu gaat met je en welke kant gaat het wat jou betreft op. Ik heb hier twee vragen over. De antwoorden kun je invullen aan de hand van Pinpoint *[INT.: aan de hand van een online tool (Pinpoint) kunnen mensen het antwoord op de vragen noteren. Vervolgens krijgen ze scores te zien van alle gezamenlijke reacties. Daar praten we over door.]*

PinPoint vragen (eerst individueel beantwoorden, dan plenair bespreken)

1 We willen graag weten hoe tevreden je bent over het leven dat je nu leidt. Wil je dat aangeven met behulp van een rapportcijfer tussen de 1 en 10? Een 1 betekent dat je het heel erg slecht vindt gaan en een 10 betekent dat je het heel erg goed vindt gaan.

1 – 2 – 3 – 4 – 5 – 6 – 7 – 8 – 9 – 10

2 Welke stelling past het beste bij hoe jij in het leven staat?

- a. ik ben altijd hoopvol over mijn toekomst
- b. over het algemeen verwacht ik dat mij meer goede dan slechte dingen gaan overkomen
- c. over het algemeen verwacht ik niet dat mij goede dingen gaan overkomen
- d. ik verwacht zelden dat mij goede dingen gaan overkomen

- *INT bekijkt samen met deelnemers de gegeven antwoorden. En benadrukt dat mensen alleen vertellen wat ze kwijt willen*

- *Het leven nu*: Hoe vind je dat het met jezelf gaat? Waarover in je leven nu ben je tevreden, wat gaat er goed? Waardoor komt dat?
- En waarover ben je nu minder tevreden, wat gaat er minder goed? Waardoor komt dat?
- Wat zou je graag anders willen hebben in je leven? Waardoor komt dat?
- Hoeveel invloed heb je naar je idee over hoe het gaat in je eigen leven? Waar zit 'm dat in?
 - Wat heb je voor je gevoel wel zelf in de hand, wat niet?
 - Hoe voel je je daarbij?
- Afsluiting: Als jullie zo de verschillende inkijkjes horen over het eigen leven, wat valt je dan op?
 - In hoeverre denk je dat jullie beleving zo'n beetje vergelijkbaar is met de meeste Nederlanders? Of zijn jullie anders? Op wat voor manier dan anders?
 - Wie hebben het beter, wie hebben het slechter? In welke opzichten?

C. Oordelen over hoe het met Nederland gaat (35 minuten)

INT.: Doel: achterhalen hoe mensen tegenover de samenleving staan. Aan wie of wat meten ze dat af, wat speelt allemaal mee.

Nu wil ik het graag met je hebben over hoe je kijkt naar Nederland als geheel.

PinPoint vragen (eerst individueel beantwoorden, dan plenair bespreken):

1 We willen graag weten hoe tevreden je bent over Nederland. Wil je dat aangeven met behulp van een rapportcijfer tussen de 1 en 10? Een 1 betekent dat je het heel erg slecht vindt gaan en een 10 betekent dat je het heel erg goed vindt gaan.

1 – 2 – 3 – 4 – 5 – 6 – 7 – 8 – 9 – 10

2 We willen graag weten hoe je het al met al vindt gaan met Nederland: Gaat het volgens jou in het algemeen:

1. Duidelijk de verkeerde kant op
2. Iets meer de verkeerde dan de goede kant op
3. Evenveel de goede als de verkeerde kant op
4. Iets meer de goede dan de verkeerde kant op
5. Duidelijk de goede kant op

- *Toelichting vragen op antwoorden*: Waarom gaat het de goede kant op in Nederland? Wat gaat er dan goed?
 - En waarom gaat het niet de goede kant op met Nederland? Wat gaat er dan niet goed?
- Waar baseer je je oordeel op? Wat speelt hier in allemaal mee?
 - Ervaringen in je eigen leven
 - Wat je om je heen ziet bij je familie/ vrienden/ kennissen
 - Wat je op (sociale) media ziet
 - *INT.: eventueel beïnvloedende factoren noemen en op ingaan: wel/niet een rol, hoe, bij welk onderwerp*
- Waar vergelijk je de stand van zaken in Nederland mee?
- Wat is nou echt de kracht van Nederland? En wat is er onvoldoende?

- *Verleden*: Als je vergelijkt hoe het nu met Nederland gaat ten opzichte van 10 jaar geleden. In hoeverre gaat het dan beter of slechter? Op welke vlakken gaat het beter of juist slechter? Waardoor komt dat? En voor wie geldt dit? (*INT.: let op welke tijdvlakken men in het hoofd heeft hierbij*)
- Waar baseer je je oordeel op (ervaringen eigen leven, ervaringen in je sociale omgeving, (sociale) media?)
- Als we zo met elkaar praten over de kant die NL opgaat, wat er goed gaat en wat slecht, welk gevoel roept dat dan bij je op? (Trots, blij, tevreden, boos, bezorgd, machteloos).
 - En heb je dat gevoel nu alleen hier – omdat wij het er hier zo over hebben – of heb je dat vaker? Wanneer?
- In hoeverre heb je het gevoel dat er iets te doen is aan de zorgen die jullie hebben?
 - Wie zou daar dan wat aan moeten doen?
- Wat zijn nou de belangrijkste lessen van afgelopen jaren voor Nederland? Waarom juiste deze?

D. Relatie oordeel eigen leven en oordeel Nederland (20 minuten)

Doel: nagaan in hoeverre mensen verband zien tussen het eigen leven en het leven in Nederland in het algemeen en de wisselwerking ertussen

- We hebben het net gehad over het oordeel over je eigen leven en daarna over hoe je vindt dat het met Nederland gaat. In hoeverre hebben deze oordelen iets met elkaar te maken? Op welke manier dan?
 - Beïnvloedt het een het ander? Waardoor komt dat?
- Er wordt ook wel eens gezegd dat de meeste mensen vinden: met mij gaat het goed, met ons (= Nederland) gaat het slecht. In hoeverre klopt dat? Waarom wel of niet?
- In hoeverre zou je dat zelf ook zo zeggen? Waarom wel of niet?
- Jullie zijn behoorlijk positief over je eigen leven, zou het dan niet logisch zijn als jullie wat minder somber/positiever zouden zijn over de kant die NL opgaat? Het gaat toch goed met jullie?
- Welke mensen/ groepen zijn denk je positiever/ hoopvoller over Nederland in zijn geheel? Waardoor komt dat?
- Welke mensen/ groepen zijn negatiever/ moedelozer over Nederland? Waardoor komt dat?

E. Politiek: de stemming na de verkiezingen (10 minuten)

INT. doel: de stemming peilen over de politiek, terugblik op de verkiezingen

- Hoe kijk je naar de verkiezingsuitslag? Wat is je overheersende gevoel voor de toekomst?
- Wat moet het kabinet als eerste gaan doen, als eerste aanpakken?
- Er worden momenteel gesprekken gevoerd over de rechtsstaat omdat bepaalde uitspraken van PVV ongrondwettelijk zijn. NSC heeft daar problemen mee, die wil dat de grondwet niet wordt aangetast. Wat vind je van de zorg die NSC heeft hierover?
- In hoeverre denken je dat de politiek de belangrijkste maatschappelijke problemen, waardoor het volgens jullie de verkeerde kant op gaat met Nederland, kunnen oplossen? Wat zijn je verwachtingen? Waar hoop je op?
- In hoeverre verwacht je dat een nieuw kabinet kan zorgen voor een positiever oordeel van jou over de richting dat het opgaat met Nederland? Waarom? Waar komt dat door?
- Zo niet: wat is er nodig om een positiever oordeel te krijgen over de richting die het opgaat met Nederland?

H. Tot slot (5 minuten)

- Het SCP doet vaak onderzoek naar wat Nederlanders vinden van allerlei maatschappelijke en politieke ontwikkelingen. Dat doen ze met online vragenlijsten en ook met dit soort groepsgesprekken. Als je het voor het zeggen zou hebben: welk onderwerp of welke kwestie zouden ze dan eens moeten voorleggen aan Nederlanders in hun onderzoek? Wil je dat op dit formulier noteren? Dat mag in steekwoorden.
- En waaraan zouden ze daarbij dan echt moeten denken/niet vergeten?
- Zijn er nog dingen niet aan de orde geweest, maar die je wel belangrijk vindt om te noemen?
- Vragen uit de meekijkruimte? *Dank voor de medewerking.*

Bijlage 2 – Respondentoverzicht

Groep 1 – regio Amsterdam | t/m mbo opgeleiden

<i>Respondent nummer</i>	<i>Leeftijd</i>	<i>Geslacht</i>	<i>Opleiding</i>	<i>Beroep/functie</i>
1	66	m	LBO/ VBO/ VMBO of MBO 1	Klerk
2	36	v	LBO/ VBO/ VMBO of MBO 1	Caissière
3	56	v	MBO 2,3,4	Arbeidsongeschikt. Voorheen pedagogisch medewerker
4	39	m	MBO 2,3,4	Processpecialist
5	45	v	MBO 2	Verzorgende thuiszorg
6	52	m	MBO 2,3,4	Technical manager
7	25	m	MBO 3	Horeca
8	63	v	LBO/ VBO/ VMBO of MBO 1	Facilitair medewerker

Groep 2 – regio Amsterdam | hbo opgeleiden

<i>Respondent nummer</i>	<i>Leeftijd</i>	<i>Geslacht</i>	<i>Opleiding</i>	<i>Beroep</i>
1	43	v	hbo	Event manager
2	52	v	Hbo/ wo bachelor	Adviseur praktijkleren
3	41	m	Hbo/ wo master	Zzp bedrijfsadviseur
4	39	m	Hbo/ wo bachelor	Werkzoekend. Voorheen klantadviseur
5	69	v	Hbo/ wo bachelor	Gepensioneerd. Voorheen leidinggevende crèche
6	64	m	Hbo/ wo master	Gepensioneerd. Voorheen docent en directeur vliegtuiglakken.

7	26	v	Hbo/ wo master	Promovendus
8	57	m	Hbo/ wo bachelor	Payroll specialist

Groep 1 – regio Heerenveen | t/m mbo opgeleiden

<i>Respondent nummer</i>	<i>Leeftijd</i>	<i>Geslacht</i>	<i>Opleiding</i>	<i>Beroep</i>
1	50	v	MBO 2,3,4	Teamleider drogisterij
2	66	m	MBO 2,3,4	Gepensioneerd. Voorheen monteur
3	33	v	MBO 2,3,4	Office manager
4	37	m	Eerste 3 jaar havo/ vwo	Arbeidsongeschikt
5	57	m	LBO/ VBO/ VMBO of MBO 1	Assistent bedrijfsleider
6	73	v	Eerste 3 jaar havo/ vwo	Gepensioneerd. Voorheen verzorgende
7	32	v	MBO 2,3,4	Triagist

Groep 2 – regio Heerenveen | hbo opgeleiden

<i>Respondent nummer</i>	<i>Leeftijd</i>	<i>Geslacht</i>	<i>Opleiding</i>	<i>Beroep</i>
1	v	43	Hbo/ wo master	Zzp cattery houdster
2	m	73	Hbo/ wo master	Gepensioneerd. Voorheen predikant
3	m	45	Hbo/ wo bachelor	Arbeidsongeschikt. Voorheen administratief medewerker
4	m	30	Hbo/ wo master	Educatief medewerker
5	m	52	Hbo/ wo master	Advocaat
6	v	35	Hbo/ wo master	Hogeschool docent
7	v	39	Hbo/ wo bachelor	Adviseur kwaliteit meldkamer ambulancezorg
8	v	57	Hbo/ wo master	Docent

